

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕНОЇ ПОЛІСЕМІЇ У ПОХІДНОМУ СЛОВІ

Вибравши за об'єкт дослідження похідні від багатозначних іменників-назв спорідненості та свояцтва, ставимо за мету з'ясувати, яку роль у формуванні лексико-семантичної структури похідного слова відіграє полісемія твірного, а також визначити чинники, які впливають на ступінь відображення багатозначності мотивувального іменника в похідному слові.

Полісемія твірного іменника успадковується тими чи тими дериватами по-різному. Зіставний аналіз семантики похідних і базових слів дав змогу визначити такі типи дериватів:

1. Деривати, семантично співвідносні з одним значенням твірного іменника (106)¹. Наприклад: *мати* '1) жінка стосовно дитини, яку вона народила; 2) самиця стосовно своїх малят' – *матінка* 'пестл. до мати (у 1 знач.)'²; *дід* '1) батьків або мамин батько, 2) чоловік похилого віку, 3) *заст.* сторож (у садку, на баштані), 4) мн. люди минулих поколінь, предки, 5) *розм., перен.* те саме, що тінь' – *дідувати* 'бути сторожем, сторожувати'.

2. Деривати, які відображають кілька лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) базового іменника (57). Наприклад: *жінка* '1) особа жін. статі, 2) доросла, на відміну від маленької дівчинки, 3) заміжня особа стосовно свого чоловіка' – *жіноцтво* 'збірн. до жінка (у 1, 2 знач.)'.

3. Деривати, які засвоюють усі ЛСВ твірного (69). Наприклад: *зять* '1) чоловік дочки, 2) сестрин чоловік, 3) чоловік зовиці' – *зятенько* 'пестл. до зять // *зневажл.*'; *тітка* '1) сестра батька або матері, 2) *розм.* доросла жінка взагалі' – *тітчин* 'прикм. до тітка, належний тітці'.

4. Деривати, які, окрім значень, співвідносних із ЛСВ мотивувального іменника, містять у семантичній структурі ще й інші значення. Серед них виділяємо:

а) деривати, частина значень яких є наслідком семантичної деривації (4), наприклад: *дитина* '1) маленька дівчинка або маленький хлопчик, 2) син або

дочка незалежно від їх віку, 3) *перен.* той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища' – *дитинча* '1) *зм.-пестл.* до дитина (у 1 знач.), 2) *перен.* маля тварини';

б) деривати, частина значень яких співвідносна із значеннями іншої твірної основи (9), це полімотивовані похідні, наприклад: *небіж* '1) син брата або сестри, племінник, 2) *пестл.* звертання до чоловіка, молодшого віком, 3) *заст.* бідолаха' – *небіжка* '1) дочка брата або сестри, племінниця, 2) жін. до небіжчик'.

Отже, тільки частина аналізованих десубстантивів повністю переймають полісемію твірних основ (29 %). Більшість же дериватів відображають у своїй семантичній структурі частину ЛСВ твірних іменників (71 %).

Характер і повнота співвідносності мотивованих і базових слів залежить від різноманітних чинників.

У похідних здебільшого відображаються первинні номінативні ЛСВ багатозначного твірного іменника, які до того ж є часто вживаними. Переносні значення стають базою для утворення дериватів значно рідше. Тому найбільше похідних, які семантично співвідносні з усіма значеннями твірного, засвідчено від тих назв спорідненості, лексико-семантичну структуру яких становлять прямі високочастотні значення.

Ступінь відображення полісемії базового іменника пов'язаний також із лексико-граматичною характеристикою десубстантива. Найрегулярніше відтворюють полісемію мотивувального субстантива іменникові та прикметникові похідні (31% похідних іменників та 30% похідних прикметників співвідносні з усіма значеннями твірного). Жодне із дієслівних похідних не відтворює багатозначності базового слова повністю.

Ступінь засвоєння ЛСВ твірного іменника похідним корелює з типом деривації. Найповніше відтворюють полісемію базового іменника деривати транспозиційного та модифікаційного типу: демінутиви, фемінітиви, посесиви. Деривати, утворені шляхом мутації, менш послідовно відтворюють полісемію мотивувального іменника.

Одним із факторів, які знижують ступінь відображення полісемії базового іменника у похідному, є існування синонімічних словотвірних типів. Так, наприклад, співвідношення ЛСВ твірних субстантивів зі значеннями демінутивів могло б бути вищим, якби в українській мові не було такого числа синонімічних демінутивних суфіксів. Коли різносуфіксальні похідні мають спільну твірну основу, то ЛСВ твірного слова можуть розподілятися між ними, що не спонукає до повного засвоєння полісемії твірного одним із похідних.

¹ Цифра в дужках позначає число дериватів певного типу в абсолютних цифрах.

²Значення слів подається за Словником української мови, див.: Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1971-1980.

Опубл.: Словотвір як вияв динаміки мови : матеріали наук. конф., присвяч. пам'яті професора Теодозія Возного, 12 квітня 1994 року : у 2 ч. – Ч. II. – Львів : ЛДУ, 1994. – С. 24-25.